

De Synode te Emden in 1571

<https://hdl.handle.net/1874/235748>

gec.

DE SYNODE TE EMDEN IN 1571,

DOOR

H. Q. JANSSEN. 1)

Er is geene landstreek geweest, waar de Reformatie vroeger en met opener armen ontvangen is geworden dan Oost-Friesland. Naauwelijks had Luther te Wittenberg zijn' krachtige stem doen klinken, of die stem, in Oost-Friesland doorgedrongen, vond er alom ontslotene ooren en luiden weérklank. Vooral heeft de Hervorming in dat gewest een' zoo welkome ontvangst en een' zoo voorspoedigen voortgang gevonden, omdat zij begunstigd werd door den man, die er toen den scepter zwaaide, den wijzen en vromen graaf Edzard.

Graaf Edzard I volgde in 1491 zijn' broeder Enno I in het landsbestuur op. In de vele oorlogen, die hij voerde, legde hij eene ongewone heldhaftigheid aan den dag, en wegens zijne dappere daden verwierf hij zich den bijnaam van »de groote." Maar indien hij groot was op het slagveld, te midden van het krijgsgevaar, veel grooter was hij door dien zielenadel, die hem blaken deed voor waarheid en godsvrucht. Toen het woord van den Saksischen Hervormer zich had doen hooren, vond het in niemand een' belangstellender opmerker dan in Oost-Frieslands gebied. Niet zoodra had Luther eenig geschrift in 't licht gezonden, of 't kwam in 's graven handen, en gretig werd het door hem gelezen en herlezen. En niet alleen las hij aandachtig al wat de Wittenberger godgeleerde in druk liet gaan, maar ook van de tegenschriften der Roomschegezinden nam hij ijverig kennis. Al wat met de groote beweging dier dagen in betrekking stond, zoowel wat in het Duitsch als wat in 't Latijn vóór en tegen geschreven werd, 't werd door graaf Edzard begeerig ter hand genomen, bestudeerd en bepeinsd.

Zoo openbaarde zich de zucht naar waarheid hoe langer hoe sterker in zijn binnenste, en 't was geen wonder, dat hij een van Luthers vurigste bewonderaars en opregtste aanhangers werd. Hij maakte echter van zijn

1) Verg. E. Meiners, *Oost-Frieschlandts kerkel. geschied.*; C. Hooijer, *Oude kerkordeningen*, bl. 54—82; en *Studiën en bijdragen op 't gebied der histor. theol.*, verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, d. I, bl 425—429.

— s. a. .
41 D 24

geloof geen ophef en was niet onverdraagzaam en vervolgziek tegen hen, die van hem in gevoelen verschilden. Hij liet de Roomschegezinden hun pad bewandelen, zonder hun eenig beletsel in den weg te leggen. Maar aan den anderen kant verhinderde hij ook niet de pogingen van hen, die toegang zochten te banen voor het Hervormingslicht, en hij duldde niet dat anderen het deden. Ja hij vergunde en bevorderde het, dat de schriften van Luther alom in zijn gebied verkocht en gelezen werden. Den opgang van het licht begunstigde hij, maar zonder iemand te dwingen. Hij verlangde, dat ieder slechts gehoor zou geven aan de stem zijner eigene overtuiging en dat de waarheid door zichzelfe triomferen zou.

En de waarheid heeft door zichzelfe getriomfeerd. Weldra stond Georgius Aportanus (Jurjen bij, of van de Deure) aan de spits der Hervormingsgezinden in Oost-Friesland. In 1518 vertrouwde graaf Edzard hem de gewigtige taak toe om de leermeester te zijn zijner drie zonen, Ulrich, Enno en Johan. En de graaf wist wel, aan wien hij die taak opdroeg. Aportanus, waarschijnlijk te Zwol geboren, had zijne opleiding genoten in het Zwolsche couvent van de broederen des gemeenen levens, waar zoo menig licht geschitterd had en nog schitterde. De roem zijner geleerdheid vestigde des graven oog op hem, en 't bleek, dat beide mannen geestverwanten waren. Te Emden met zijn eervol werk belast, liet hij zich tot priester wijden, om alzoo de bevoegdheid te erlangen tot het beklimmen van den kansel en van daar zijne opgeklaarde begrippen meer algemeen onder 't volk te verspreiden. En toen de geestelijkheid zich vijandig tegen zijne prediking aankante, toen liet hij, met toestemming van den graaf, zijn krachtig woord in 't open veld nabij de stadspoort weërgalmen. En het duurde niet lang, of de duizenden, die aan zijn lippen hingen, geleidden hem in zegepraal naar de kerk terug en zagen hun verlangen voldaan, dat hij ook voortaan hun leeraar en voorganger wezen zou.

't Geschiedde ten jare 1524, en de priester Herman Hendriks werkte met Aportanus ijverig mede. Reeds vroeger, in de lente van 1519, was de pastoor Hendrik Brunius, of Bruins, te Aurich in Evangelischen zin begonnen te prediken, en later werd hij er tot eersten Hervormden predikant aangesteld. In 1520 werden Johannes Stephani, of Stevens, te Norden, iets later Lubbertus Canzius te Leer, Johannes Scholtens, of Schulto, te Weener, en Henricus Arnoldi (Hendrik Arnouds) te Oudersum, alwaar hij kapellaan was van jonker Ulrich van Dornum, die er krachtig de Reformatie bevorderde, Hervormde predikanten. Aportanus, die de eerste Hervormde predikant te Emden was, heeft er met mond en pen, met zijn gansche leven, de Reformatie voorgestaan en op vaste grondslagen gevestigd, en overleed er in 1530.

In 1528 stierf graaf Edzard. Onder zijne regering was de Hervorming

in geheel Oost-Friesland doorgedrongen, terwijl de priesters er, door de magt des woords alleen, hunne gemeenten moesten prijs geven en in de kloosters een' laatste toevlugt zoeken, zonder dat hun van iemand eenig leed wedervoer. Enno II, die zijn' vader Edzard in de regering opvolgde, bouwde ijverig voort op de gelegde grondslagen. Zoo ook zijne weduwe Anna van Oldenburg, toen zij hem in 1540 door den dood verloor. Zij stierf in 1575, en bij haren dood, nadat haar zoon Edzard II de grafelijke kroon verworven had, verkeerde Oost-Frieslands Hervormde kerk in een' staat van bloei en luister, waarvan haar geen tegenstand ooit had kunnen berooven. De voortreffelijke Johannes à Lasco, die door Anna tot superintendent over de Oost-Friesche kerken was aangesteld, had er een' geest van orde, verdraagzaamheid en ijver aangekweekt, die de kerk van Oost-Friesland voor al andere kerken tot model deed zijn. Liefde, vrede en veiligheid hadden in dat gelukkig gewest haren zetel opgeslagen.

In zulke omstandigheden verwondert het ons niet, dat eene ontelbare schare van Hervormde vlugtelingen een' welkome schuilplaats zochten in Oost-Frieslands rustigen schoot. Emden, Norden en Leer boden een toevlugtsoord voor ontelbaren. 1) Maar vooral had de stad Emden den roem eene herberg te zijn voor de vervolgdten. Zij opende hare poorten en had op de mildste en onbekrompenste wijze hare gastvrijheid over voor duizenden, die uit Engeland, uit Noord- en Zuid-Nederland, uit de Waalsche kwartieren hun Vaderland ontvloden. Nog in de vorige eeuw woonden er te Emden vele familiën, en ook heden zullen er nog wel gevestigd zijn, wier namen aanduiden, dat zij afstammelingen waren van de uitgewekenen. Boven de ooster deur der groote kerk 2) zag men, en zal men vermoedelijk ook thans nog wel zien, een schip in steen gehouwen met dit bovenschrift:

Schepken Christi.

Random dit schip wordt het volgende gelezen :

Gods Kerke vervolgt, verdreven
Heeft Godt hyr troost gegeven.

In de Gasthuiskerk was een glazen venster, en 't zal er welligt ook nu nog zijn, dat welcer door de Friezen geschonken was tot een blijk hunner erkentenis voor de te Emden ondervondene herbergzaamheid. Daarin las men:

1) Meiners, a. w., d. I, bl. 363.

2) Aldus Meiners, a. w., d. I, bl. 411, 412. Hooijer, a. w., bl. 58, zegt, vermoedelijk minder juist, dat het opschrift boven de „Oosterpoort” gebeiteld is.

De West-fresche.

Litmaten der Kerken und Borgers in Embden geven dit glas vor een dankbarhz. harder herberge. unde wenschen de Broeders in Christo genade unde vrede van Godt den Vader, und bestendighz. in den waren geloven an Jesum Christum unzen Heren, Amen 1583.

In 1656 werd dit glas, dat door ouderdom vervallen was, vernieuwd en voorzien met een Latijnsch opschrift, waaruit bleek, hoe zeer de Emdenaars op dit bewijs van dankbaarheid hunner westelijke stamgenooten prijs stelden. 1)

Een ander opschrift werd, en wordt mogelijk nog, gelezen boven de Boltenpoort:

Heer, bewaere de Herbarg Diner Gemeene. 2)

Reeds in 1553 en 1554 waren de ongelukkige vlugtelingen uit de bloeiende Nederduitsche gemeente te Londen, toen zij door koningin Maria verdreven waren, welwillend in Emdens muren opgenomen. 't Was eene talrijke schare, met den uitstekenden Johannes à Lasco en zijne vrienden Utenhove en Maarten Micron, op twee schepen naar Denemarken uitgeweken, maar aldaar verstooten en na zoo groote wederwaardigheden, na gevaren en stormen in de veilige haven der Oost-Friesche hoofdstad aangeland. Wij zagen reeds, met wat voortreffelijke diensten à Lasco de hem betoonde herbergzaamheid betaalde, ofschoon het thans niet voor 't eerst was dat hij in Oost-Friesland kwam en aan den bloei der kerk aldaar arbeidde.

't Was in dienzelfden tijd dat te Emden, onder de regering van gravin Anna, eene Fransche en Engelsche gemeente ontstond, die alleen uit Waalsche en Engelsche vlugtelingen geboren werd. Gravin Anna had de vlugtelingen onder die voorwaarde onder hare bescherming genomen, dat door hun onderhoud de ingezetene armen niet benadeeld zouden worden. Buitengewone inzamelingen van aalmoezen werden daarom voor de uitheemsche geloofsgenooten gehouden, waarbij rijkelijk gegeven werd. Over die penningen werden opzieners en uitdeelaers aangesteld, en alzoo bragt de weldadigheid de »diaconie der vreemdelingen-armen" tot stand, die in de vorige eeuw te Emden nog voortleefde. 3) De liefde was in die

1) Dit Latijnsch opschrift was van dezen inhoud:

Vitrum hoc à conterraneis nostris, Religionis causa sedibus suis extorribus, in gratiam horum memoriam, Deo et huic Urbi consecratum, vetustate collapsum, pari animo renovavere. J. van Aisma, T. v. Sixma, R. van Glins, Helias Duiff. Anno 1656.

2) Meiners, a. w., d. I, bl. 363.

3) Meiners, a. w., I, 328 329.

dagen te Emden zóó groot, lezen wij, 1) dat goedhartige burgers zich dagelijks bij de poorten en bruggen lieten vinden, de aankomende vreemdelingen vlijtig onderzochten en vervolgens in hunne huizen op- en aannamen.

Voor al in de noodlottige dagen van Alba's schrikbewind waren er duizenden uit Groningerland en van andere, veel verdere streken, die in Emdens veste de veiligheid zochten, waarvoor zij in hun vaderland de hoop hadden verloren. In 1567 nam Tjerk Walles, burgemeester van Leeuwarden, bevreesd voor de woede van den graaf van Aremberg, de wijk naar Emden, en reeds »te voren waren de andere burgemeesters, zijne stoelbroeders, met velen van den adel, rijkdom en achtbaarsten uit de steden, die óf 't verbond der edelen hadden geteekend, óf handdadig geweest waren aan 't invoeren van de Hervomde godsdienst, aldaar aangekomen.» 2) »Toen zag men den schrik op de aangezigten der Friezen, en onder deze der Leeuwarders, alsof zij te gemoet zagen het onweêr, dat hen sedert vele jaren achtereen dan herwaarts, dan derwaarts had geslingerd. Al waarom het velen huisgezinnen 't raadzaamst scheen, door een' veilige vlugt de naderende onheilen te ontwijken en veel liever zich te betrouwen op de genade der golven dan op 't woord van een' dubbelhartigen en verbitterden landsheer. Van daar, dat de Eems en Wezerstroom kriede van schepen, gestuwd vol ballingen en vlugtelingen, die zich wendden naar Emden en Bremen, waar de gezuiverde godsdienst bloeide en zij in rust mogten leven.» 3) 't Was almede in hetzelfde jaar 1567 dat zich een drom van Brabanders en Walen, rijken en armen, met vrouwen en kinderen, langs Delfzijl naar Emden begaven. Toen zich eene menigte uit Antwerpen en van elders uit alle gewesten voor de poort van Amsterdam verdrong, waar zij niet inkomen mogt, jammerde het Roomschen en onroomschen, en de barmhartige burgerij ontving die ellendige lieden, met vrouw en kinderen verjaagd, in de huizen en tuinen der voorstad. Zij verbad de wethouders hun zooveel tijds te gunnen, dat zij met nooddruft van spijsze, kleeding, teergeld en afgehuurde schepen naar Emden geholpen werden. 4) Ook de heer van Brederode scheepde zich derwaarts in van Amsterdam met zijne gemalin en een' stoet van edellieden. Desgelijks spoedde Laurens Reael zich er heen met vele togtgenooten. De drie Amsterdamsche predikanten Jan Arentszoon, Peter Gabriël en Nicolaas Scheltius vloten mede naar Emden. 5) De regering en de burgerij deden al het mogelijke om de ongelukkigen wèl te ontvangen en te verzorgen, en alleen bij een' bakker

1) A. p., bl. 328.

2) A. p., bl. 413.

3) T. a. p., bl. 414.

4) Hooft, *Ned. hist.*, boek IV, bl. 135; uit Hooijer, a. w., bl. 57.

5) Brandt, *Hist. der Reform.*, I, 459.

werden wel dertig hunner gehuisvest. 1) Het getal der vlugtelingen, in dezen tijd te Emden aangekomen, wordt begroot op zes duizend. Dit is zeker, dat in 1567 dit getal zóó groot was, dat men de handen vol werk had om de behoeftigen onder hen van lichaamsonderhoud te voorzien. Den 1 Mei van genoemd jaar verschenen sommige broeders van Antwerpen, Gend, Amsterdam en andere omliggende landen in den Emder kerkeraad om daartoe middelen te beramen. Zij stelden deze drie punten voor: vooreerst, dat men van ieder landschap, als Vlaanderen, Brabant, Holland en West-Friesland, twee personen aanstellen mogt, die den toestand der vlugtelingen naauwkeurig zouden onderzoeken, opdat onder een' heiligen schijn geene ondeugenden mogten insluipen en de regte behoeftigen onderhouden worden; ten tweede, dat men de namen der vermogeaden onder hen wilde opgeven, ten einde de diakenen der vreemdelingen wekelijks de aalmoezen aan hunne huizen verzamelen mogten; en ten derde, dat de predikanten met de voornoemde acht mannen in 't bijzijn van twee ouderlingen ééns ter week mogten bijeenkomen om met elkander over den toestand der vlugtelingen te raadplegen. De beide eerste punten werden ingewilligd. 2)

Later ook nam de toevloed der vlugtelingen steeds toe. In den winter van 1568 vloden alleen uit Enkhuizen ten minste driehonderdvijftig ongelukkigen over het ijs der Zuiderzee naar Emden. 3) En Philips van Marnix van St. Aldegonde rigtte den 11 Junij 1569 uit Keulen een' brief tot de Emder gemeente, waaruit blijkt, dat hij mede in de gastvrije stad zich in dat jaar of het vorige met opene armen was ontvangen, en waarin hij zijn dankbaar hart uitstort voor al het goede, aldaar genoten. 4)

Inderdaad, Emden mogt met vollen nadruk eene herberg genoemd worden voor de vervolgdten om des geloofs wille. Van heinde en verre stroomden zij derwaarts toe. Men kwam er hun te gemoet met de vreugde op 't gelaat en den welkomstgroet op de lippen en opende er hun huis en hart om hun de ballingschap te doen vergeten en vrede te doen vinden in den schoot der rust en der liefde.

Doch niet alleen was Emden een' begeerde schuilplaats voor tallooze slagtoffers der vervolging, het was ook eene weldadige moeder voor andere, soms veraf gelegene gemeenten. 5) Gebeurde het, dat er ergens behoefte bestond aan leeraren, men wendde zich, en doorgaans niet te vergeefs, tot den Emder kerkeraad. Zoo deden de gemeenten te

1) Hooijer, t. a. p.

2) Meiners, t. a. p., bl. 414, 415.

3) Brandt, *Hist. der Reform.*, I, bl. 474.

4) Meiners, t. a. p., bl. 420—424.

5) Meiners, a. w., d. I, bl. 363.

Londen in 1559 en 1562, Dokkum in 1562, de Langstraat in Waterland in 1565, Antwerpen in 1573 en 1576, Enkhuizen in 1576, Gend in 1578, Utrecht in 1578, Leeuwarden in 1578 en 1579, Brugge in 1579, Groningen in 1579, Zwolle in 1581 en Elburg in 1582. 1) Meermalen kwam de Emderskerkeraad tusschen beide in het geven van goeden raad en het bijleggen van opgerezene twisten. Zoo te Londen in 1565, te Delft in 1569, te Zwol in 1572 en te Utrecht in 1578. 2) Soms werd de weldadigheid der Emdensche Hervormden voor behoeftige zustergemeenten ingeroepen, en dan volgde steeds een' milde ondersteuning. Zoo bad de gemeenten te Antwerpen in 1576 om bijstand en gaf in haar schrijven van de Emdensche kerk dit schitterend getuigenis: »De weldadigheid en liefde uwer kerk is luidbaar en bekend in schier alle gemeenten van Europa.» De bede bleef niet onverhoord: er werd te Emden voor de arme Antwerpsche gemeente eene collecte gedaan, die de in dien tijd aanzienlijke som van 165 gulden opbragt. Ook de zeer noodlijdende gemeente te Brussel rigtte in 1582 een' smeekbrief tot den Emderskerkeraad, en ontving door diens tusschenkomst »een' milde gifte.» 3) Eindelijk zorgde de moedergemeente te Emden vooral voor de geestelijke behoeften harer geloofsgenooten door het overzetten en vertalen der heilige schriften. In de jaren 1556, 1560 en 1563 ontving men van Emden de Nederlandsche bijbels van Stephanus Myerdman, Johannes Gailjard, Biestkens en Leonard der Kinderen. En de vertaling van het N. T. uit den Griekschen grondtekst, waaraan in 1556 de predikanten te Norden werkzaam waren, werd in 1556 gedrukt en in 1559 en 1564 herdrukt te Emden bij Gilles van der Erven. 4)

Voorwaar, het is niet te veel gezegd, wanneer Emden geprezen wordt als voor de Nederlandsche Hervormde kerk geweest te zijn wat Genève voor de Fransche Hervormden was. De Roomschegezinden noemden Oost-Frijslands hoofdstad, van hun standpunt te regt, »het asyl en als 't ware het seminarie der ketteren.» 5)

Na al het gezegde kan 't ons niet verwonderen, dat in 1571 op Emden het oog geslagen werd als de plaats, uitnemend geschikt tot het houden eener synode voor de Nederlandsche Hervormde kerk. Geene plaats toch was in Nederland toen meer bekend en beroemd. Zij was het brandpunt der beweging, die toenmaals ons vaderland in vlam zette. Op haar

1) A. w., II, bl. 28, 30; 36; I, bl. 411; II, bl. 39, 42; 44; 47; 48; 51, 54; 55, 58; 71; 73.

2) A. w., II, bl. 33; I, 424, 425; II, 51.

3) A. w., II, bl. 42, 43; 75, 80.

4) Meiners, a. w., d. I, bl. 363—365.

5) Hooijer, a. w., bl. 58.

was aller blik gevestigd, en in haar' veiligen schoot bloeide een' talrijke gemeente van Nederlanders. Terwijl Alba in onze landpalen tegen de ketters alomt Zijzen' reuzenzwaard ophief en de Hervormden tot den laatsten man poogde uit te roeijen, werden de oogen gerigt op het vredig oord in Oost-Friesland, waar de Hervorming haar' vrijen zetel had gevestigd en waar men rustig zamenkomen mogt om de kerkelijke belangen in het zuchtend vaderland ter harte te nemen en te regelen. Drie jaar waren voorbijgegaan, sedert de Nederlandsche kerkvergadering te Wezel gehouden was. Men gevoelde op nieuw behoefte aan versterking van den gelegden band, en de vereeniging te Emden om in den nood der kerk te voorzien werd voorbereid en in 't leven geroepen.

Behalve dat reeds van zelf, om 't geen Emden was voor de Hervormingszaak, aller oog naar die stad werd getrokken, kan er misschien wel aanleiding geweest zijn tot het houden eener synodale zamenkomst aldaar, doordien reeds in 1565 de Emders kerkeraad daartoe geraden had. Toen in dat jaar die van Antwerpen aan gemelden kerkeraad schreven, dat zij voornemens waren eene vergadering van predikanten uit Vlaanderen, Zeeland en van het in Engeland gelegene Sandwich zaâm te roepen om over sommige zwarigheden te raadplegen, antwoordde deze kerkeraad daarop, dat hij vooraf de redenen voor zulk eene gevaarlijke zamenkomst diende te weten eer hij ze kon inwilligen of prijzen; men achtte het raadzamer, indien de nood het vorderde, dat die van Antwerpen twee of drie broeders naar Emden zonden, ten einde hier zonder gevaar en met een grooter getal van broederen de zaken te behandelen. 1)

Hoe 't zij, de synode kwam in 1571 te Emden te zamen. Vreemd is 't, dat er in de Emdensche kerkeraadarchiven slechts eenmaal ter loops van wordt melding gemaakt; te vreemder, omdat toch ook de kerk te Emden er vertegenwoordigd was. 2) Zouden we dit niet aan een onopzettelijk verzuim hebben te wijten? Kwam bovendien een' breedvoerige melding er van in de kerkeraadshandelingen wel te pas? En zijn misschien de bescheiden, op deze synode betrekkelijk, te Emden verloren gegaan?

Het opschrift boven de handelingen der Emdensche synode vermeldt deze

1) Meiners, a. w., I, 410, 411.

2) Meiners, I, 426, verklaart dit door 't vermoeden, „dat deze vergaderinge in alle stilte, en, als 't ware, bedektelyk hier gehouden zy, om de Spaansche Regeringe niet te zeer in 't oog te lopen.” Maar zou die vergadering dan der Spaansche regering meer in 't oog geloopt zijn, wanneer er in 't Emdensche archief een min of meer breedvoerig verslag van gegaan was? En waarom moest men te Emden meer bevreesd zijn voor de Spaansche Regering wegens het houden eener synode dan wegens het bestaan eener bloeiende Hervormde gemeente, die daarenboven alle vlugtelingen en ballingen ontving en onderhield in haren herbergzamen schoot?

acten als »handelingen der verzameling der Nederlandsche kerken, die onder 't kruis zitten en in Duitschland en Oost-Friesland verstrooid zijn, gehouden te Emden den 5 October, anno 1571.» De 5 October zal de dag geweest zijn, waarop de synode een' aanvang nam: ook op volgende dagen zullen wel de synodale vergaderingen gehouden zijn. Aan 't einde der acten, boven de onderteekening, leest men: »Te Emden den 13 October, anno onzes Heeren 1571.» Tot zoolang moet dus de synode stellig geduurd hebben, derhalve acht dagen. Misschien echter is er nog meer tijd aan besteed en werden de »particuliere vragen» later behandeld.

Laat ons op die merkwaardige vergadering wat naauwkeuriger het oog vestigen.

Slaan wij eerst een' blik op de leden der synode.

De eerste, die de handelingen onderteekende, was Caspar van der Heyden of Casparus Heydanus. Hij was voorzitter der vergadering en onderteekende haar als zoodanig het eerst, met vermelding van zijn' titel achter zijne naamteekening. Hij behoort tot de beroemdste en verdienstelijkste mannen onzer Hervormde Kerk. Geboren te Mechelen in 1530 uit een aanzienlijk geslacht, bestemde zijn vader Gerard hem voor den geestelijken stand. Doch al vroeg bekend geworden met de Hervormde leer, sloot hij zich weldra aan de verborgene gemeente te Antwerpen, wier leeraar hij werd in 1550. Hij begaf zich naar Emden om in de dienst behoorlijk bevestigd te worden en schijnt daar eenigen tijd gebleven te zijn, waarna hij naar Antwerpen wederkeerde. Nadat hij zich in de Palts had opgehouden, in dienst der gemeente te Frankenthal, en tijdens den beeldstorm op vele plaatsen in Vlaanderen gepredikt had, werd hij 1574 uit Frankenthal tot predikant te Middelburg beroepen en was in dat jaar voorzitter der provinciale synode te Dordrecht. In 1579 verwisselde hij de Middelburgsche gemeente met die te Antwerpen. Toen deze stad den 17 Augustus 1585 in Parma's handen was gevallen, moest Van der Heyden haar weêr verlaten. Zijn dood was aanstaande. Hij werd nog beroepen te Vlissingen, maar verkoos liever terug te keeren naar zijne geliefde gemeente te Frankenthal, waar hij ten derden male beroepen werd. Hij stond gereed zijne betrekking aldaar te aanvaarden, toen hij krank werd en den 7 Mei 1586 te Bacharach overleed. Ook door enkele schriften heeft hij zijn' naam beroemd gemaakt, en zijne nagedachtenis verdient in bestendige eer te worden gehouden. 1)

Jean Taffin is de tweede onderteekenaar van de handelingen der Emdensche vergadering. Hij was assessor der synode. 2) Hij was uit

1) Zie *Kerkherv. in Vlaanderen*, d. I, bl. 73—76.

2) Dit is mij gebleken uit de „Articles Synodaux 1563—1654,” of het *Livre*

goeden huize geboren te Doornik, broeder van den heer Van Pré, die agent was van de staten der Vereenigde Nederlanden bij den koning van Frankrijk. Nadat hij te Genève, bijzonder onder Beza, gestudeerd had, werd hij eerst Fransch predikant te Antwerpen in 1558, daarna te Mets, van 1559 tot 1564, en vervolgens te Heidelberg. In 1579 was hij hofprediker van den prins van Oranje, doch in 1581, en waarschijnlijk reeds vroeger, was hij nogmaals als predikant te Antwerpen gevestigd. Hij verscheen in dat jaar als afgevaardigde der Antwerpsche gemeente op de synode te Middelburg. Na de verovering van Antwerpen door Parma ontmoeten wij hem als predikant te Haarlem, waar hij in 't Fransch een godgeleerd geschrift uitgaf, dat in 't Nederlandsch is vertaald geworden. In Februarij 1590 werd hij te Amsterdam beroepen, volgde die roepstem op en overleed aldaar in 1602. Hij muntte uit door groote geleerdheid, door verdraagzaamheid, zelfs jegens Roomsgezinden, door ervaring in kerkelijke zaken en door zuivere godsvrucht. 1)

De derde onderteekenaar der Emdensche handelingen is Johannes Polyander, die scriba der synode was. Hij was toen predikant bij de Waalsche gemeente te Emden en was in 1568 te Mets geweest, waar hem toen zijn zoon Johannes Polyander à, of van de Kerkhoven geboren werd, die van 1593 tot 1611 Waalsch predikant te Dordrecht was en Franciscus Gomarus als hoogleeraar te Leiden opvolgde. Polyander behoorde tot eene aanzienlijke Vlaamsche familie. 2)

Thans volgt de bekende Hermanus Modet of De Strijcker, die niet, zooals de anderen, achter zijn naam vermeldt, waar hij predikant was, zoodat het schijnt, dat hij thans niet bij eenige gemeente in vaste dienst was. Modet had een zeer bewogen leven. Hij was eerst monnik geweest, werd vervolgens predikant bij de gemeenten in 't geheim en trad gedurende den beeldstorm op vele plaatsen in Vlaanderen op. Voorts werd hij predikant te Gend, Antwerpen, Norwich en in 1572 te Zierikzee; daarop in 1578 weder te Gend en in 1580 te Utrecht. In 1603 treffen wij hem aan in Zeeland; doch niet zeer lang daarna zal hij gestorven zijn, waar en wanneer is onzeker. Hij was een man van een onrustig, driftig en onverzettelijk karakter; doch de lof van geleerdheid, welsprekendheid en warmen ijver kan hem niet ontzegd worden. 3)

synodal der Waalsche gemeente te Middelburg, door mij vermeld *Kerkh. te Brugge*, d. II, bl. 192. In dezen foliant komt mede voor eene Fransche vertaling van de acten der Emdensche synode, en deze acten worden aldus onderteekend:

„M. GASPARD, president.

„M. JEAN TAFFIN, assesseur.

„M. JEAN POLYANDRE, escrivain.”

1) Zie *Kerkhero. in Vlaand.*, I, bl. 80.

2) Schotel, *Kerkel. Dordrecht*, I, bl. 213, noot 1; Meiners, a. w., II, bl. 3, verv.

3) Zie zijn levensberigt bij Te Water, *Hist. der Hero. kerke te Gent*, bl. 222—249.

Carolus Niëllius, predikant der Waalsche gemeente te Wezel, volgt ten vijfde. Hij komt ook voor onder den niet gelatiniseerden naam van Charles de Nielles, of Charles Niel. Hij was van Doornik afkomstig en heeft de Hervormde kerken bij en binnen Doornik met den predikant Ambrosius Wille zeer gesticht. Niet alleen te Doornik was hij Waalsch predikant, maar reeds in 1560 predikte hij te Antwerpen en werd te Gend tot tweeden predikant bij de Waalsche gemeente begeerd. Toen hij, te gelijk met Franciscus Junius te Antwerpen aan 't hoofd der gemeente stond, predikte hij aldaar terzelfder ure dat men op de markt bezig was met anderen ter zake van de Hervormde leer om te brengen, staande op eene plaats, van waar men door de glazen vensteren de vuren zag flikkeren, waarmede men de geloofsgenooten verbrandde. 1)

Thans volgt Sibertus Los van Keulen, van wien niets kan meêgedeeld worden.

Johannes Heucolum, of Van Heukelum, de zevende onderteekeenaar, was predikant te Aken. Voorheen was hij eerste predikant te Maastricht en Limburg in 1570. Later was hij het te Nieuwland onder Sneek in 1602 en te Middelharnis in 1604, waar hij in 1606 overleed. 2)

Johannus Lippius, die ten achtste onderteekeende, was in 't begin der Nederlandsche beroerten predikant in Holland, van waar hij heimelijk naar Utrecht kwam om de verdrukte gemeente te vertroosten en te versterken. In 1568 was hij lid geweest der synode te Wezel en thans was hij aldaar predikant. De Emdensche synode koos hem tot een' der mannen, aan wie de Nederduitsche kerken, die geen dienaar hadden, schrijven zouden en die den kerken eenige dienaars zouden aangeven. 3) Van Wezel vertrok hij als predikant naar Dordrecht in 1572, doch kwam later weêr te Wezel. In 1574 werd hij uitgesloten van het algemeen pardon, dat toen van wege den koning van Spanje werd uitgeroepen. In 1578 schijnt hij predikant te Hulst te zijn geweest; doch zijne verdere lotgevallen zijn onbekend.

Van den daaropvolgenden Henricus Holtenus, predikant te Emmerik, weten wij niets meê te deelen.

De tiende onderteekeenaar is Johannes Woudanus, predikant te Antwerpen. Hij was ook tegenwoordig geweest op de synode te Wezel. Toen de Antwerpsche kerkeraad in 1573 een' brief schreef aan dien van Emden om een' predikant te verzoeken, was Johannes Woudanus,

1) *Kerkherv. in Vlaand.*, I, 177, 178, 208; Brandt, *Hist. der Ref.*, I, 291.

2) 's Gravezande, *Twee honderdjarige ged. der syn. te Wesel*, bl. 196.

3) Art. 39. Hooijer, alsmede het *Kerkelijk handboekje* (uitg. 1794) schrijven zijn naam Lipsius; Meiners echter, in den tekst der handelingen van de Emdensche synode, I, 440, teregt Lippius. Zie van hem *Kerkherv. in Vl.*, I, 249, 250.

van wiens toenmaligen reeds gevorderden ouderdom wordt melding gemaakt, in Februarij van dat jaar naar Engeland vertrokken. 1)

Valerius Pauli Tophusanus, die na Woudanus onderteekende, duidt zich aan als predikant te Gend. We zijn buiten staat om iets méér van hem op te geven.

Franciscus Pauli, die ten twaalfde wordt opgegeven, noemt zich dienaar in Vlaanderen: hij zal thans geen vaste standplaats gehad hebben. In 1578 woonde hij te Aken en werd hij als predikant voor Brugge aanbevolen. Hij was assessor der provinciale synode, aldaar gehouden den 4 November 1579 en was toen predikant te Dendermonde. In December 1580 had hij echter deze stad reeds verlaten en werd toen voor de predikdienst aangeraden aan de regering te Oudenaarde, zijnde te Amsterdam of Antwerpen woonachtig. In 't Latijn en Fransch was hij vrij wel geoefend. 2)

Johannes Arnoldi, predikant te Amsterdam, was vermoedelijk de wél bekende Jan Arents of Arentszoon, van wien wij hierboven reeds gesproken hebben als gevlugt naar Emden. Hij was een mandenmaker van Alkmaar, van waar hij met zijne vrouw en kinderen de wijk nam naar Kampen. Reeds in 1565 in 't geheim, en vooral in 1566 in 't openbaar, trad hij op als prediker buiten Amsterdam, Hoorn en Alkmaar, te Overveen en te Buiksloot en buiten Utrecht, doch verbond zich toen meer vast aan de gemeente te Amsterdam, aan welke hij gewigtige diensten bewees. Nadat hij in 1567 naar Emden gevlugt was, keerde hij later, naar 't schijnt in 1573, naar Alkmaar terug, alwaar hij tijdens de belegering der stad door de Spanjaards, ten gemelden jare overleed. Hij verstond slechts zijne moedertaal, maar was een man met een kloek verstand en gezond oordeel, welsprekend en scherpzinnig. Daarbij wordt hij als gematigd en verdraagzaam geprezen. 3)

Petrus Gabriël, de veertiende onderteekenaar, komt mede voor als predikant te Amsterdam. Hij was eertijds monnik geweest en was, evenals zijn ambtgenoot, een moedig kruisprediker. Reeds in 1564 diende hij de verborgene gemeente te Brugge, totdat hij in 1565, wegens de uitgebrokene vervolging, daarvan moest afzien: hij was naar Antwerpen geweken. In 1566 ontmoeten wij hem te Amsterdam, alwaar hij met zijne huisvrouw Elisabeth in kinderloozen echt in de Engelsche steeg woonachtig was. Hij was er bekend als Peter de Vlaming en onderwees er iederen Zondag den Heidelbergischen catechismus. Gelijk Jan Arentszoon trad hij meermalen voor ontelbare scharen op in de opene lucht buiten Haarlem te Overveen, buiten Alkmaar en elders, doch verbond zich

1) *Kerkherv. in Vl.*, 1, 62.

2) *A. w.*, I, 148, 173.

3) Brandt, *a. w.*, I, op de bladzijden, aangeduid in 't alphabetisch register.

mede meer bijzonder aan de Amsterdamsche gemeente. Met zijn' ambtgenooten moest hij, zooals gezegd is, in 1567 naar Emden vlugten. Hier werden zij door de Amsterdamsche vlugtelingen onderhouden, mits verbonden blijvende aan de gemeente te Amsterdam om die ter gelegener tijd weder te dienen. In 1572 kwam hij bij leening in de kerkdienst te Delft, alwaar hij in 1573 overleed. Van hem wordt getuigd, dat hij in de Latijnsche en Grieksche talen tamelijk ervaren was, de brieven van Paulus bijna van buiten kende, de schrijvers van zijn' tijd vlijtig gelezen had en met onvermoeide volharding en groote overredingskracht predikte. 1)

De volgende onderteekenaars: Gisbertus Zithopaeus, predikant te Schagen, Andreas Cornelii, te Brielle, Clemens Martini, te Hoorn, Andreas Theodoricus, te Castricum 2) en Cornelius Johannis, te Twisk, gaan wij stilzwijgend voorbij.

Thans ontmoeten wij drie toekomstige predikanten, waardoor wij, naar 't ons toeschijnt, hebben te verstaan, dat zij thans aan geene vaste standplaatsen verbonden waren. Hunne namen zijn: Cornelius Christiani, Henricus Michaëlis en Jaspardus Bigardus. In den laatsten herkennen wij »Gaspar van Bygaerde, Bruxellensis," die als zoodanig ook de acten der Wezelsche synode onderteekende. Hij zal dus een Brusselaar geweest zijn. Er wordt gegist, dat hij herkomstig was van de vrouwe van Bygaerden, die, met hare zonen, in 1547 op 't slot te Vilvoorden van 't leven beroofd is. In 1580 en 1582 woonde hij te Antwerpen: hij kwam toen in aanmerking om beroepen te worden te Weele Saaftinge en te St. Nicolaas. In laatstgenoemd jaar is hij predikant te Brouwershaven geworden. Naderhand werd hij predikant in Zuid-Holland, schreef boeken, die geene waarde hadden, geraakte buiten dienst en wendde omstreeks 1587 vergeefsche pogingen aan om weder predikant te worden. Hij schijnt iemand geweest te zijn met zwakke geestvermogens. 3)

Eindelijk woonden ook nog twee voormalige predikanten, die eveneens thans buiten vaste bediening zullen geweest zijn, de Emdensche synode bij, namelijk Johannes Cocus, eertijds in Vlaanderen, en Johannes Ilstanus, vroeger in Friesland werkzaam.

Behalve deze vier-en-twintig predikanten waren ook nog vijf ouderlingen ter synodale vergadering tegenwoordig. Zij waren Carolus de Noude en Christophorus Becanus, ouderlingen der Waalsche kerk te Emden, Johannes le Roy, Hermannus Meranus en Gabriël,

1) T. a. p. Zie van hem ook *Kerkherv. te Brugge*, d. I, bl. 12, verv.; II, 125, 135. Hij komt ook voor onder den naam van Petrus Gabriël Schagius.

2) Zie van hen 's Gravezande, *De unie v. Utr. herd.*, bl. 237.

3) *Kerkherv. in Vl.*, I, 326, 327.

ouderlingen te Keulen, Wezel en Antwerpen. Twee dezer ouderlingen, Christ. Becanus te Emden, die ook op de Wezelsche synode geweest was, en Johannes le Roy te Keulen, in wien wij Johannes Regius meenen te herkennen, werden door de Emdensche vergadering benoemd onder de mannen, verkozen om Marnix van St. Aldegonde behulpzaam te zijn in 't zamenstellen zijner historie van wat op het bewogen gebied der Hervorming in Nederland was voorgevallen. 1) Hermannus Meranus, ouderling van Wezel, zal wel zijn Hermannus van der Meere, die ook de synode te Wezel had bijgewoond. Hij was een aanzienlijk vlugteling uit Antwerpen, die in 1569 is ingedaagd. 2)

Ziedaar een negen-en-twintigtal mannen, vereenigd om de belangen van Neêrlands verdrukte Hervormde kerk met alle krachten opwaarts te heffen. Wij verbeeldten ze ons, die moedige strijders onder 't kruis, die hunne zielen hadden overgegeven voor den naam van Jezus Christus, allen gehard in het vuur der vervolging. Wij overzien die achtbare vergadering, en van den eerbiedwaardigen voorzitter, dien we daar aan 't hoofd zien, gezeten tusschen den voortreffelijken Taffin als assessor en den edelen Polyander als scriba, tot den laatsten ouderling toe, treffen ons die mannen, bezielde met heldenmoed en met brandenden ijver voor 't welzijn van Christus' verstooide schapen in en buiten het arme vaderland. Laat ons luisteren naar hunne bepalingen.

Ons bestek echter gedooft niet, dat wij aan al de bepalingen der Emdensche synode bijzondere aandacht leenen, evenmin als dat wij ze beschouwen in verband tot die van Wezel en latere synoden, ten einde daaruit gevolgtrekkingen te maken, waardoor wij diepere blikken leeren slaan in den aard onzer Hervormde kerk, gelijk die zich openbaart in haar' wording en wasdom. Hoe aantrekkelijk en nuttig dit ook zijn moge, we moeten ons daarvan onthouden. Wij hebben slechts ruimte voor een' blik op het gewigtigste en voornaamste.

De Emdensche synode stelde een beginsel op den voorgrond, dat in de Nederlandsche Hervormde kerk altijd krachtig gegolden heeft. Het 1^e. art. stelt vast, dat geene kerk over eene andere, geen predikant, ouderling of diaken over zijn' ambtgenoot heerschappij mag voeren. 't Was een protest tegen de Roomsche kerk, waarin de paus aan 't hoofd staat en de hiërarchie een' zoo groote rol vervult. 't Was mede een protest tegen de Hervormde kerk in Engeland en Duitschland, waarin, schoon niet zoo klemmend als in de Roomsche, het episcopale stelsel is overgenomen. 't Was een protest zelfs tegen den Protestanschen kerkvorm bij de Nederlanders te Londen en in Oost-Friesland, waar superin-

1) Zie art. 50.

2) 's Gravezande, *Syn. te Wesel*, bl. 220.

tendenten in 't leven waren geroepen. 't Was reeds met allen nadruk uitgesproken in de Nederlandsche geloofsbelijdenis, art. 31, en in de bepalingen der synode te Wezel, hoofdstuk IV, art. 7, 9, hoofdst. V, art. 19, en hoofdst VIII, art. 14 en 20. Op vroegere Fransche synoden was het mede reeds in 't licht geplaatst. 't Was een nagalm van wat de apostelen betuigd hadden, dat zij geen heerschappij wilden voeren, en van het schoone woord van Christus: »Eén is uw Meester, en gij zijt allen broeders.»

In art. 2 tot 5 wordt gehandeld van de Nederlandsche geloofsbelijdenis en den catechismus. Men wenschte, dat één band de Protestantse kerken in Nederland en Frankrijk verbinden zou. Daartoe achtte men 't goed, dat de geloofsbelijdenis ondertekend werd, niet alleen de Nederlandsche, maar ook de Fransche, terwijl men vast vertrouwde, dat ook de Fransche kerken de onze onderschrijven zouden. 't Werd aan Petrus Dathenus en Jean Taffin opgedragen dit bij de eerstvolgende zamenkomst der kerken in Frankrijk aan te zeggen en van het antwoord verslag te doen. Wat den catechismus betrof, de Geneefsche zou in de Waalsche, de Heidelbergse in de Nederduitsche gemeenten gebruikt worden, zonder dat men daarom eenige gemeente, waar een andere, met Gods woord overeenkomstige in gevolgd werd, tot verandering dwingen zou.

Van art. 6 tot 12 volgen bepalingen omtrent de consistoriën, klassen en synoden. Minstens éénmaal 's weeks moesten de ouderlingen en diakenen met de predikanten zamenkomen. Alle drie of zes maanden moest eene klassikale vergadering van nabij gelegen kerken gehouden worden, en alle jaren eene bijeenkomst der verstrooide kerken in Duitschland en Oost-Friesland, in Engeland en der kerken onder 't kruis. Alle twee jaren zou eene synode bijeenkomen van al de Nederlandsche kerken. Éene klasse zou gevormd worden door de beide Frankfortsche gemeenten, die van Schonau, de Fransche te Heidelberg, de Frankendaalsche en die van St Lambert. Eene andere klasse zou bestaan uit de beide kerken te Keulen, beide kerken te Aken, die van Maastricht, Limburg, Nuys en in 't land van Gulik. Die van Wezel, Emmerik, Goch, Rees, Gennep en andere in 't land van Kleef zouden mede éene klasse uitmaken. Eindelijk zouden de kerken van Emden met de vreemde dienaars des woords en ouderlingen van Brabant, Holland en West-Friesland éene klasse zijn. Wat de klassen onder 't kruis betreft, er zou éene klasse gevormd worden door de beide gemeenten te Antwerpen, die te 's Hertogenbosch, Breda, Brussel en andere in Brabant; eene andere door die te Gend, Ronse, Oudenaarde, Comene en andere in Oost- en West-Vlaanderen; 1) weder eene andere door de kerken te

1) In het Brusselsche handschrift van Cupus, waarin mede de handelingen der

Doornik, Rijsel, Atrecht, Armentiers, Valencijn en de andere Waalsche kerken; 1) eindelijk nog eene andere door de gemeenten te Amsterdam, Delft en andere Hollandsche, Overijselsche en West-Friesche kerken. Nog zouden die van Engeland vermaand worden hunne kerken in klassen af te deelen.

Art. 13 tot 17 behelzen verordeningen aangaande de verkiezing der predikanten, ouderlingen en diakenen. De predikanten moesten verkozen worden door de consistoriën met het oordeel en goeddunken der klassen of van drie naburige predikanten, waarna zij der gemeente moesten worden voorgesteld. Waar het echter gebruikelijk was, dat de gemeente koos, zou het geduld worden totdat het door eene synode anders zou verordend zijn. Op gelijke wijze zouden ouderlingen en diakenen benoemd worden, zonder dat daarbij echter het gevoelen der klassen en van naburige predikanten zou worden ingeroepen. De verkiezing van ouderlingen en diakenen zou zijn voor twee jaar, behoudens meer vrijheid voor kerken onder 't kruis. De predikanten moesten geëxamineerd worden door hen, die ze kozen, en met oplegging der handen worden bevestigd. Geen leeraar zou in eene andere gemeente mogen prediken zonder toestemming van den leeraar dier gemeente en het consistorie, of van het consistorie alleen bij afwezigheid des leeraars.

Van de geboorte onzer Hervormde kerk af is er altijd met groote zorg gewaakt tegen het indringen van onwettige predikanten. Schier in alle synodale bepalingen vindt men daartegen maatregelen genomen. Ook art. 18 der Emdensche acten is daaromtrent buitengewoon streng.

Thans volgen van art. 19 tot 21 verordeningen omtrent „middelmatige dingen” in de doops- en avondmaalsbedieningen. Zoo wordt het vrijgelaten bij den doop ééns of driemaal te besprengen en getuigen te nemen al of niet. Bij 't avondmaal achtte men gewoon brood verkieslijk; doch staande of zittende nachtmaal te vieren oordeelde men middelmatig. Zoo ook psalmgezang of bijbellezing gedurende de uitdeeling en het bezigen der woorden van Christus of Paulus, mits daarbij alle schijn van consecratie vermeden werd.

Bepalingen betreffende het huwelijk en der ondertrouw zijn opgenomen in art. 22 tot 24.

Bijzonder uitvoerig wordt over de kerkelijke tucht gehandeld: 't geschiedt van art. 25 tot 34. De regel, die in Matth. 18 wordt voorgesteld, wordt ten deze aanbevolen, zoowel met betrekking tot verborgen

Emdensche synode opgegeven worden en waarvan verslag gegeven wordt *Kerkherv. in Vlaand.*, d. I, bl. 5, van onder, wordt na Gend genoemd „Mortiers” (?) en na Oudenaarde „Wervieq.”

1) In het evengenoemde handschrift leest men in plaats van Rijsel „Yperen” en na Atrecht „Douay.”

als tot openbare zonden, met ontzegging van 't gebruik des heiligen avondmaals en, bij hardnekkig verzet, met geheelen ban of uitsluiting, altijd na vooraf alle middelen tot verootmoediging van den zondaar aangewend en alle trappen der kerktucht doorloopen te hebben. De ouderlingen en diakenen staan onder het opzigt der consistoriën, de predikanten onder de regtsmagt der klassen, met vrijheid van beroep op de provinciale of algemeene synoden.

In art. 35 en 36 vindt men voorschriften nopens de beroeping van Nederlandsche predikanten, die buiten 's lands arbeiden, en het onderhoud der leeraars.

Art. 37 behelst de verpligting tot het onderhoud van studenten.

Art. 38 schrijft voor, dat er een register moest aangelegd worden van predikanten, die tijdelijk niet in dienst zijn, en van degenen, die tot de kerkdienst bekwaam zijn. Uit elke klasse werd een leeraar verkozen, die de predikanten zijner klasse namens deze synode vermanen zou naarstiglijk te vernemen naar vacante gemeenten in hunne classis en deze gemeenten tot beroeping aan te sporen, waartoe sommigen uit genoemd register zouden worden voorgesteld. Te Emden (art. 39) werden daartoe verkozen Dominicus Julius, Cornelius Rhetius en Johannes Arnoldi, of de ons reeds bekende Austerdamsche predikant Jan Arents. Te Wezel Johannes Lippius, Petrus de Rijcke 1) en Michaël Jordaens. Aan hen zouden de vacante Nederlandsche gemeenten schrijven.

Art. 40 tot 42 bevatten maatregelen om overal te voorzien in de predikdienst, zelfs door lezers daár, waar geene predikanten konden gevestigd worden, en om gemeenten op te rigten.

Onderlinge briefwisseling der gemeenten wordt in art. 43 aanbevolen.

Uitvoerige voorschriften worden in art. 44 tot 47 gegeven betrekkelijk het verleenen van kerkelijke attestatiën.

Een zeer belangrijk besluit is vermeld in de artikelen 48, 49 en 50. Marnix van St. Aldegonde zou namens de synode verzocht worden eene historie te schrijven van wat op 't gebied der Nederlandsche Hervormde kerk sedert eenige jaren was voorgevallen, inzonderheid van die dingen, die betroffen de stichting der kerken, hare vervolging, de afwerping en wederoprigting der beelden, de volständigkeit der martelaars, Gods oordeelen tegen de vervolgers, de veranderingen der politien, enz. Alle predikanten en anderen, die dit werk ondersteunen en bevorderen konden, zouden naarstig uitvoerschen en onderzoeken alles wat tot zoodanige historie diende en dit schriftelijk toezenden aan hen, die hiertoe verkozen waren, die het ver-

1) Hij was ook lid geweest van de Wezelsche synode: zie 's Gravezande, *Syn. te Wezel*, bl. 220. Ook Rhetius was er lid van geweest: a. w., bl. 224.

volgens aan Marnix zouden doen toekomen. Daartoe nu werden verkozen Christophorus Becanus en Cornelius Rhetius te Emden, Pieter de Rijke en Carolus Niëllius te Wezel, Adriaan van Konincksloo en Johannes Reigius te Keulen, Johannes Christiani en Johannes Heukelom te Aken, de heer Bailleul en Sebastiaan Matte te Frankfort, Petrus Dathenus en Jean Taffin te Heidelberg, Caspar van der Heyden en Petrus Anthony te Frankenthal, Franciscus Junius te Schonau en Nicolaas Schoubroek te St. Lambert. Wij kunnen hier slechts herhalen wat reeds zoo menigmaal gezegd is, dat de niet-verwezenlijking van dit plan, aan zoo bekwame handen als die van den grooten Marnix toevertrouwd, als een onherstelbaar verlies voor de Nederlandsche kerkgeschiedenis ten hoogste betreurd moet worden.

Art. 51 legt de verpligting op tot kerkelijke goedkeuring van theologische boeken.

Volgens art. 52 zouden in groote gemeenten proponenten geoefend worden.

Eindelijk, art. 53 verklaart, dat deze verordeningen, alzoo met gemeene overeenstemming gesteld, wanneer het belang der kerk dit vereischt, veranderd, vermeerderd of verminderd mogen en moeten worden. Nogtans zal dit aan geene bijzondere kerk vrijstaan, maar alle kerken zullen medewerken om ze te onderhouden, totdat in eene synodale vergadering anders besloten wordt.

Hierop volgen in vier hoofdstukken, bij wijze van aanhangsel, nog andere bepalingen. Het eerste hoofdstuk behelst een tal van zoogenaamde »particuliere quaestiën." Daaronder komen bijzondere vragen voor van gemeenten omtrent sommige zwarigheden, die aan 't oordeel der synode onderworpen en door haar beslist werden. Wij vinden alzoo vraagpunten voorgesteld door die van Keulen. Zij wenschten te weten, of alle dingen met de uitspraken der heilige schrift moeten bevestigd worden; waarop geantwoord werd, dat dit een vereischte was in zaken, die de consciëntie aangaan, doch niet met zulke, die de kerkordening betreffen of middelmatig zijn. Hun' tweede vraag had betrekking op de vertaling van den bijbel in de Nederlandsche taal, welk punt werd uitgesteld tot de algemeene synode. Hun' vijfde vraag betrof de handelingen van de laatste synode te Rochelle in Frankrijk, die bij de vergadering, naar 't schijnt, gemist werden, in welk gemis aan de broederen Dathenus en Taffin werd opgelegd te voorzien. Hoogst waarschijnlijk waren de acten der andere Fransche synoden bij de vergadering ter tafel: zelfs zijn in hare verordeningen blijken, dat daarvan, alsook van die der Waalsche synoden in Zuid-Nederland, gebruik is gemaakt. Ook werden vragen in 't midden gebragt door die van Aken, Antwerpen, Gend en de Waalsche kerk te Antwerpen. Wij vermelden nog in 't bijzonder de eerste vraag, namelijk die van Emden,

omdat daaruit nog te meer blijken kan, hoe zeer deze stad destijds een toevlugtsoord voor vervolgd en wat stroom van vluchtelingen derwaarts vloeide. Beide kerken van Emden beklaagden er zich over, dat zich een' zoo groote menigte, en daaronder soms onwaardige personen, bij haar om ondersteuning aandienende. Op haar verzoek zouden de leden der synode, bij hunne tehuiskomst, aan hunne klassen aandienen, dat de Emdensche diakenen diegenen, die een' behoorlijke attestatie vertoonden zouden, als geloofsgenooten zouden bijstaan. Hen echter, die dagen en soms maanden op gunstigen wind lagen te wachten om naar Engeland te varen, zouden zij voortaan niet ondersteunen, opdat niemand, op eene ijdele hoop vertrouwend, ligtvaardig van de eene plaats naar de andere vertrekke.

Voorts werd nog bepaald, dat de aanstaande algemeene synode in de volgende lente zou zaamgeroepen worden, indien namelijk de kerken in Engeland verklaarden, dat zij derwaarts gevolmagtigden zenden wilden. Verklaarden zij dit niet, dan zou de synode vergaderen in de lente van 1573. De classis van de Palts zou de synode bijeenroepen, en deze roepstem zou in alle klassen gerigt worden tot de kerk van Emden, Wezel, Keulen, Heidelberg, Antwerpen, Gend, Doornik en Alkmaar.

In het tweede hoofdstuk komen voorschriften voor, hoe de vergaderingen der klassen behooren ingerigt, wat daarop zal behandeld, wat ter provinciale synode zal gebragt en wie derwaarts zullen afgevaardigd worden. In het derde worden dergelijke bepalingen vastgesteld voor de provinciale en in het vierde voor de algemeene synoden.

En daarmede nemen de handelingen der Emdensche synode, voor zover zij tot onze kennis gekomen zijn, een einde. We zeiden straks, dat in deze vergadering bijzonder acht geslagen werd op de acten der Fransche synoden en der Waalsche in Zuid-Nederland. Er ligt dan ook wel een' zekere Calvinistische tint over, en misschien is dit eenigermate af te leiden uit de tegenwoordigheid der Waalsche predikanten en ouderlingen; misschien dááruit mede, dat een Waalsch predikant assessor en nogmaals een Waalsch predikant scriba der vergadering was. 1) Vergeleken met de Wezelsche verordeningen, zijn zij meer gebiedend en streng.

1) Op een en ander zou ik echter niet zoo zwaar drukken als de heer Hooijer in zijne voortreffelijke inleiding tot de handelingen der synode te Emden, bl. 54—66 van zijn meermalen aangehaald, veel en veel schoons bevattend werk. Hij zegt, bl. 66, dat men, bij 't nalezen der lijst van de leden der Emdensche synode, vindt, dat „veel Walen” daaronder waren. Er waren echter onder de negen-en-twintig slechts vijf Waalsche leden, drie predikanten en twee ouderlingen. De Walen maakten dus slechts een zesde deel der aanwezigen uit, en dit mag, bij de vijf zesde deelen Nederduitsche leden, naar 't ons voorkomt, niet „veel” genoemd worden.

